

I

Qish bilan bahor jangi ayamajuz kechalaridan birida men sizlarga Amir Temur haqidagi afsonalarning birini hikoya qilib berish maqsadida qo'limga qalam oldim.

Bu afsonani to'qiganlar unga qanday nom berganlaridan bexabarman, men uni "Amir Temur o'g'lining o'limi" deb atadim. Menga uni bir do'stim gapirib bergan edi, do'stimning aytishicha, bu qadim afsonani u talabalar shaharchasida yashagan afg'onlardan eshitgan ekan.

Afsonani hikoya qilib berishdan avval, ikki narsa haqida biroq bo'lsa-da, to'xtalib o'tmoqchiman. Eng avvalo, "afsona o'zi nima?", degan savolga javob izlamoqchiman. Odatimni kanda qilmagan tarzda, o'zining nomukammalligi bilan mashhur "O'zbek tilining izohli lug'ati"ga qarayman. Mana, lug'atning 1 jild 63-betidagi "Afsona" so'ziga yozilgan izoh: "1. Avloddan avlodga, og'izdan og'izga o'tib kelgan fantastik, ba'zan diniy mazmundagi hikoya, rivoyat, doston 2. Ko'chma: asossiz gap, yolg'on-yashiq uydirma 3. Ko'chma: aql bovar qilmaydigan, aqlga sig'maydigan mislsiz narsa, ish".

""Afsonaviy" so'ziga oid izoh: "1. Afsona janriga mansub bo'lgan, fantastik. 2. Faqat afsonalarda mavjud bo'lgan, odatda yo'q, xayoliy. 3. Ko'chma: Uydirma, to'qima. 4. Ko'chma: Aql bovar qilmaydigan, aqlga sig'maydigan, misli ko'rilmagan, mislsiz". Agar e'tibor bergan bo'lsangiz, bu izohlarga "uydirma" so'zi asos qilib olingan. Aslida, shundaymikan? Bir o'ris shoiri "Afsona bu haqiqatning siniq parchalaridir" deb yozgan edi. Agar, "afsona" so'ziga izoh bering desalar, men mana shu so'zni takrorlagan bo'lardim. Zero, har qanday xayoliy yoki to'qima afsona ham aslida sodir bo'lgani aniq, ma'lum bir tarixiy shaxs hayoti bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Bobil minorasining qurilishi, Nuh to'foni yoki Samarqanddagi Shohizinda mozori bilan bog'liq afsona bo'lsin, ularning har birining asosida tarixiy dalil - haqiqat yotgan bo'ladi. Shuning uchun ham juda ko'p qadimiy bitiklarimiz quyidagi jumla bilan boshlangan: "Bul hikoyat agarchi afsona tusida ersa-da, ul haqiqatdan yiroq emasdur".

Ingliz adibi Chesterton bitganidek, afsona har qanday dalildan ham tarixiyroqdir. Dalil yolg'iz bir odam haqida so'z yuritsa, yoki u odamlar qatnashgan voqea haqida ma'lumot bersa, afsona yuzlab va millionlab odamlar taqdiri haqida, voqeani yuzaga chiqargan odamlar haqida hikoya qiladi. Dalil ba'zan zamon almashishi bilan o'z mohiyatini, o'z rangini o'zgartirishi mumkin, ammo afsona abadiy o'zgarmas haqiqatdir. Tarix faqat xalq xotirasi ramzi bo'lmish asotirlar (afsona va rivoyatlar) yordamidagina moziy mohiyatini, demak uning yuragini kashf eta oladi. Xotirasiz inson yuragi har quruq hujjatlar yig'indisidan farq qilmaydi. Tarix vaqt haqida emas, vaqt mobaynida yashagan inson haqida hikoya qilmog'i zarur. Demak, u vaqt hujjatlariga emas, inson xotirasiga suyangandagina haqiqatni ochadi. Inson xotirasi afsonalarga hamnafas bo'lgandagina tirikdir. Faqat shundagina tarixiy dalil tiriladi. Afsona bilan hujjat (dalil)ning o'zaro bog'lanishi aslida inson bilan vaqt bog'lanishidir. Tarix, deb yozadi Nikolay Berdyayev, tom ma'nodagi afsonadir

To'xtalmoqchi bo'lgan ikkinchi masala men sizga so'zlab bermoqchi bo'lgan rivoyat Amir Temur hayotining qaysi to'xtamida bo'lib o'tgan voqealar bilan bog'liq bo'lishi mumkin degan savolni oydinlashtirishdir. Tarixiy bitiklarning guvohlik berishicha, Amir Temurning to'rt o'g'li bo'lib, ularning ismlari: Jahongir mirzo (1356-1376), Umarshayx mirzo (1356-1394), Amironshoh (Mironshoh) mirzo (1367-1408), Shohruh mirzo (1377-1447) bo'lgan. Yana shu narsa ma'lumki, ulug' Sohibqiron tiriklik paytida, u olib borgan jangu jadalda uning yolg'iz bir farzandi Umarshayx mirzo 1394 yilning qishida Shom urushi paytida, Xarmatu qal'asi ostonasida tor bir darada o'q tegib halok bo'lgani haqida tarixiy dalil bor. To'ng'ich o'g'li bo'lmish Jahongir mirzo o'z ajali bilan 20 yoshida olamdan o'tgan. Amir Temur vafotidan so'ng uch yil o'tgach, 1408 yilning ko'klamida uning o'rtancha o'g'li Mironshoh mirzo Qora Yusuf turkman bilan bo'lgan janglarning birida, Tabriz yaqinida o'ldirilgan.

Xo'sh, Amir Temur o'g'lining o'limi bilan bog'liq afsona qaysi voqealar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Agar uni Umarshayx mirzo o'limi bilan bog'laydigan bo'lsak, bu afsonani dalili bo'ladigan voqealarni Shom yurishi bayonidan topolmadim. O'ylashimcha, bu afsonani afg'onlar orasida mavjud bo'lishi bois, u Amir Temurning Hindistonga qilgan yurishi davomida ro'y bergan voqealardan tug'ilgan bo'lishi kerak. Oxir-oqibatda uzoq izlanishdan so'ng "Temur tuzuklari"da bu afsonaga bevosita bog'liq ma'lumotlarni topishga muvaffaq bo'ldim. Biroq, ularni so'zlab berishdan avval men Hindiston yurishi qanday boshlanganini muxtasar bo'lsa-da, hikoya qilmoqchiman.

Hijriy sakkiz yuzinchi, melodiylar 1398 yilning bahorida Amir Temur yangi bog'i Dilkushoda mislsiz tantanalar bilan Xizrxo'jaxonning qizi o'n ikki yashsar To'kalxonimni o'z nikohiga qabul qildi. To'y o'choqlaridagi kul sovib ulgurmay, uning amri bilan Samarqand va Kesh oralig'ida joylashgan Taxti Qoracha davoni osha o'tadigan yo'lni tuzatish va tog' etagida yana bir g'aroyib bir bog' bunyod etish ishlari boshlandi. Sohibqironning o'zi bo'lsa Keshga yaqin bir o'langda qurultoy chaqirdi. Maqsadi azaliy orzusi: Hindiston yurishi maslahatini o'rta solish edi.

Saltanatning muhim tadbirlari, bo'lajak harbiy yurishlar rejaları muhokama etiladigan qurultoy Amir Temur davlatining oliy kengashi edi. Shu bilan birga qurultoy mamlakatning bosh tantanasi bo'lib, Sohibqiron qo'li ostida birlashgan o'lkalarni boshqarish bilan band amirzodalar va boshqa davlati arkonlar uchun xuddi jang maydoni bilan baravar, hatto undan yuqori turadigan o'ziga xos sinov maydoni ham edi. Agar jang maydonida dilovarlik sinalsa, bu kengashda farosat va tadbirkorlik sinovdan o'tardi. Bu sababdan bo'lsa kerak, jang maydonida qo'rquv nimaligini bilmagan ayrim amirlar va amirzodalar qurultoy chaqirilganda sarosimaga tushib qolishar, unda qaysi bir tadbir o'rtada muhokama bo'lishini bilish uchun bor vositalarni ishga solardilar. Illo, jahongir jang maydonida qilich chopqilashdagi mohirlikni, qurultoyda esa o'ylab aytilgan so'zni ma'qul ko'rar, kim aravani quruq olib qochsa, mashvaratdan quvib chiqarishdan ham qaytmasdi. Ammo bu galgi qurultoy qay maqsadda chaqirilyotgani hech kimga sir emasdi.

Har galgidek qurultoy ko'pchilik uchun qurilgan ulkan chodirda o'tdi. Amir Temur odatdagi rasm-rusmlar ado etilishi bilan, gapni cho'zib o'tirmay, Hindiston yurishi oldidan o'g'illari va amirlarning ko'ngli, o'y-fikrlarini bilish maqsadida ularni maslahatga chaqirganini aytdi. Turkiy sulolalarning azaliy tartibi va mukarram dasturi shunday edikim, katta og'alari va xeshlar hayot ekan, hech kim ulardan o'tib saltanat taxtiga qadam qo'yolmasdi. Mana shu bobolar odatiga binoan qurultoydayam yoshi ulug' shahzodalar birinchi fikr bildirish huquqiga ega edilar. Shuning uchun ham davrada Sohibqironning kenja o'g'li Shohruh mirzo o'tirgan bo'lsa ham, birinchi so'zlash undan yosh jihatdan ulug' Muhammad Sulton bilan Pirmuhammad Jahongir ixtiyorida edi. Pirmuhammad Jahongir bobosiga bir qarab oldi-da, uning "Xo'sh" degandek sinchkov tikilid turganini ko'rib gap boshladi: - Hazrati Sohibqiron, Hindistonni olmoq yer yuzida o'tgan barcha podcholarning orzusi bo'lmish. Agar ani zabt etsak, aning oltinlari ila yetti iqlimni olajakmiz. Men yurishga tayyordurmen.

Tug'ishgan birodarining bu gapini eshitib amirzoda Muhammad Sulton ham o'rnidan turdi. U inisidan bir yosh ulug' bo'lsa-da, qotmadan kelganligi sababli undan ancha yosh ko'rinar, buni bilgan amirzoda ko'proq ovozigga zo'r berib, kattalarga xos mulohaza istagida har bir so'zga alohida urg'u berib gapirish lozim, deb o'ylardi. Amir Temur og'a-ini o'rtasidagi bahsni maroq bilan kuzatar

va bevaqt shahid bo'lgan o'g'liga ko'rsatolmagan mehr-marhamatini ulardan ayamasdi.

- Olampanoh, - deya ulug'vorlik ila so'z boshladi Muhammad Sulton, - inim Pirmuhammad Jahongir aytgani rostdur. Hind mulki bag'oyat boy yurt. Ammo, siz bergan saboq hamisha yodimda. Ya'nikim har bir ishni qilishdan avval uning amalini o'ylash joizdur. Kitoblardan ma'lumdirkim, Hindiston yo'li ko'p mashaqqatlidir. Eng avvalo, bir necha qor bosib yotgan tog'laru kechib o'tish mushkul daryolar, undan keyin cheki yo'q o'rmonu to'qayzorlar bordur. Ikkilamchi, maqsadga yetguncha bebosh afg'onlar bilan jang qilish ham zarur bo'lg'ay. Yana kitoblarda aytilmishkim, Hindistonda odamxo'r fillar ham juda ko'p bo'larmish Amir Temur inisinnig mulohazalarini eshitgan Pirmuhammad Jahongir bezovtalana boshlaganini sezdi. Ammo buni bildirmay, nabirasining mulohazasi qanday taklif bilan tugashini kutdi. Qurultoy rasm-rusmi har bir so'zni e'tibor bilan eshitish lozimligini talab qilardi. Xo'sh, qani, to'ng'ich nabirasi nima demoqchi ekan, shuni bilsinchi. Ammo Muhammad Sulton ham inisining ahvolini sezgan bo'lsa kerak, odatiga xilof ravishda shoshib so'zini yakunladi:

- Bu mulohazalarim ila Hindiston yurishiga puxta tayyorgarlik ko'rish lozim demoqchiman. Men urushga shaymen. U so'zini tugatib, inisining yonidan joy olarkan, uning yuzidagi mamnuniyatni sezib, ko'ngli joyiga tushdi.

Shundan so'ng sohibqironga qizidan tug'ilgan nabira bo'lmish amirzoda Sulton Husayn navbat oldi. Amir Temur qizi Og'abegim va malika Tuman og'oning birodari amir Muhammad ibn Musodan bo'lmish bu amirzoda bag'oyat mard, ammo beoqibat bo'lib voyaga yetganini yaxshi bilsa-da, har gal qizining so'zini qaytarolmay, bu badbaxt yigitning gunohidan o'tib kelardi. O'z o'g'illari va ularning farzandlariga bag'oyat qattiq turgan Sonibqiron bu hovliqma amirzodani jazosiz qoldirib kelayotganini hamma bilardi, ammo sababidan bexabar edilar. Nahotki, qizdan tug'ilgan nabira o'g'illardan suyuqliroq bo'lsa? Amir Temurning bu nabirasiga loqaydligini uning qiziga ko'rsatgan karami bo'lmay, balki Sulton Husaynning saltanat taxtiga o'tirishga loyiq bo'lmaganlar toifasiga kirishidan edi.

- Hazrat Sohibqiron, - dedi tantanavor ohangda Sulton Husayn. Agar biz Hindistonni ilgimizga kirita olsak, to'rt iqlimga Turkistonu Turon, Eronu Hindga hukmron bo'lurmiz. Qolg'on uch iqlim: Rum, Shom, Chinni esa olmoq qiyin emasdur, albat olg'aymiz.

Sulton Husayn sanab o'tgan iqlimlarni xuddi o'zi oladigandek, allaqanday ichki kibr bilan davradagilarga ko'z tashlab, o'rnini egalladi. Bobosi vafotidan so'ng mana shu kibr uning boshiga ko'p g'avg'olar solishidan u hali bexabar edi.

Amir Temur so'z navbatini olgan kenja o'g'li Shohruh mirzoga diqqat bilan tikildi. Bu farzandi boshqa zuryodlariga qaraganda, kitobga o'ch chiqdi. Unga kitob bo'lsa bas, qilich chopqilashni unutadi. Ammo kitobxonligidanmi, so'zi, mulohazalari pishiq, o'zi ham ko'pni ko'rgan qariyadek bosiq edi. Aytadiganini puxtalab olmasa, og'iz ochmasdi.

- Padari buzruk, hazrati Sohibqiron, - deya gap boshladi Shohruh mirzo shoshmasdan. Uning hatto gapirayotgan paytidayam nimalarnidir o'ylayotganini sezib Amir Temurning g'ashi keldi. Men ajdodlarimiz bo'lmish turklarning qonunlari bitilgan kitoblarda o'qigan edimki, jahonda beshta shon-shavkatli podshoh bo'larkan. Rivoyat qilg'aylarkim, bu podshohlarning ulug'ligini alohida ta'kidlab, ularning nomlarini atamay, laqablarini olib aytg'onlar. Ya'nikim Hind podshosini roy, Rum podshosini qaysar, Chunu Mochin podshosini - fag'fur, Turkiston podshosini hoqon, Eronu Turon podshosini shahonshoh ataydilar. Biz hukm yurgizgan yurt hukmdori, ya'nikim shahonshoh hukmi hamisha Hindiston mamlakatlariga joriy etilmish. Tokim Eronzaminu Turonzamin bizning ilkimizda ekan, Hindistonni ham o'zimizga tobe etmog'imiz joizdur

Amir Temur kenja o'g'lining so'zlarini tinglar ekan, bir zum so'nggi paytlarda yuragini tunu kun bezovta qilgan valiahd tashvishiga berildi. To'rt o'g'lidan ikkisi bevaqt ko'z yumdi. Shohruh bunaqa, Mironshoh bo'lsa, o'ylamay ish qiladiganlar toifasidan. Mast bo'lib, otdan yiqilib kallasi lat yegandan buyon uning betayin qilmishlari yana oshdi. Suyukli kelini Xonzodabegim yaqinda erining zulmidan dod urib, unga bosh urib keldi. Mironshohning valiahd bo'lishi mamlakatni vayron bo'lishi demakdir. Bunga esa aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Nobakor o'g'lini jazolashni ko'ngliga tuggan sohibqiron bu tadbirni Hindiston yurishidan keyinga qoldirishga majbur edi.

Amir Temur sekin Pirmuhammad Jahongirga ko'z qirini tashladi. Ha, bu nabirasi havas qilgulik bahodir bo'ldi. O'ziyam quyib qo'ygandek bobosining o'zi: qaddi qomati barvasta, yelkador, boshiyam bobosinikidek, humdek keladi. Qoshi-chi, qoshi? Ariq chetidagi ajriqdek qalin, ko'zlari qilich damidek tovlanadi. Fe'l-atvoriyam, bobosiniki, na yog'iydan, na o'limdan qo'rqadi.

"Yopiray, - derdi ba'zan kamdan-kam hayratlanadigan sohibqiron. Meni tirikligimda Alloh taolo yana qaytadan yaratdimi?! Nabirasining yolg'iz bir xislati unga ma'qul kelmasdi. Ko'pchilik boshini qovushtirishni bilmaydi. Mardlik odamlar dilini maftun etsa, oqibatbardorlik, farosat yuraklarni abadiy bandi etishini hali anglamaydi.

Amir Temur o'g'li Shohruh mirzodan keyin o'z mulohazasini aytishga biron bir amir shoshilmayotganini ko'rib, hushyor tortdi. Sukut cho'zilganidan toqatsizlanib:

- Xo'sh, - dedi u baland ovoz bilan. Ammo amirlar jim o'tiraverdilar. Sohibqiron jahli chiqsayam, ichidagini yuziga chiqarmadi. Indamay kutishni ma'qul ko'rdi. Bu baxtuchopganlar uning necha yildan buyon Hind mulkini zabt etish haqida orzu qilishidan yazshi xabardor. Nahotki, bilib ham bilmaslikka olsalar, jim o'tirishni ma'qul ko'rsalar? U o'zining deyarli barcha yurishlarida qatnashgan, sadoqatlarini necha marta jangu jadalda namoyish etgan amirlarga bir-bir tikilar, amirlar esa unga bosh ko'tarib qarashga majol topolmasdilar. Oxiri u amir Shohmalikka qattiq tikilib turaverdi. Uning bu boqishini tuygan amir sekin bishini ko'tarishga majbur bo'ldi.

- Taqsirinning so'zlari yo'qmi? dedi sohibqiron bo'g'iq ovoz bilan.

Amir Shohmalik o'rnidan turishga majbur bo'ldi. Amir Temur unga: "O'tirib gapiraver" deb ishora qilgach, o'rnini egalladi. Biroz taraddudlanib, keyin ohista arz qildi:

- A'lohazrat, sizning amringiz biz uchun vojibdur, undan yuz o'girish tuzingizni unutmog'dur. Biz bu tadbir xayolini dillarimizdan, bamisli javohir tuynuklaridan o'tgan ipdek shoshilmay o'tkardik, - u biz deganda amirlar Xoja Yusuf, Saribug'o, Shayx Nuriddinlarga ishora qildi. Boringki, Hindistonni oldik ham deylik. Biroq, u mulkda turg'un bo'lib qolsak naslimiz yo'qolmagaymu, avlodlarimiz o'z aslidan ayri tushmagaymu, begona yurtda tillarini unutmagaymu?..

- Taqsir, - deb ning gapini bo'ldi Amir Temur xotirjam. Biz ul-mulkda uzoq qolishni o'ylaganimiz yo'q. Qolaversa, shuni yodda tutingkim, dilda e'tiqod butun bo'lsa, aslo naslimiz yo'qolmagay, tilimiz unutilmag'ay E'tiqod susaysa, til emas, imon ham unutilg'ay

U xoturjam gapirar, ammo qoshining yig'ilib turishi, ko'zidagi o'tning yanada kuchliroq tovlana boshlaganini payqagan amirlar Sohibqiron ichida qanday kuchli to'fon o'ynayotganini sezib turishardi.

- Ko'pchilikda shubha bo'lsa, yo'lga chiqmagan ma'qul. Shubha nafaqat aqlni, u dildagi o'tniyam o'chiradi. Kelingiz, Tangri taologa murojaat qilaylik. Hind mulkiga yurish borasida istixora etaylik Amir Temur yonida turgan Qur'onni qo'lga oldi. Tangri taolo

neni buyursa, shunga amal qilg'aymiz.

Davradagilar o'sha zahot uning taklifini ma'qullab ovoz berdilar. Sohibqiron Qur'oni karimni oldidagi shira ustiga qo'ydi, chuqur nafas olib, biroz sukut saqladi-da, ko'zini yumib kitobni ochdi. U avval ochilgan sahifadagi oyatni ichida o'qidi, so'ng baland ovozda takrorladi:

- "Ey, Rasululloh, kofirlarga va munofiq'larga qarshi jahl qilg'il".

Amir Temur bir chetda turgan mavlono Faxriddin qoriga tikildi. Mavlono Sohibqiron istagini uqdi, ohista o'rnidan turib oyat mazmunini izohlab berdi. Amirlar mavlononing izohini eshitgach, boshlarini egib, jimib qoldilar.

- Xo'sh, - dedi Amir Temur.

Ammo bu gal ham amirlar o'z fikrlarini aytishga shoshilmadilar. Buni ko'rgan sohibqiron jahlini yashirolmadi.

- Taqsirlarim, nechun jimsiz? Yo Alloh taolo hukmi sizga hush kelmadimi?..

Men sizni saltanatim ustunlari deb bildim, hamisha izzatingizni unutmadi.

Siz esa unutingiz Sababi nedir? Siz bilmasangiz, men yaxshi bilurman. Turgan suv sasiydi, yurgan odam yasharadi. Agar siz toliqqan bo'lsangiz, ilgingizda mador qolmog'on bo'lsa, lashkarni topshiring. Necha-necha bo'z yigitlar bizgayam navbat yetadimu, deb kutib turg'aylar. Alloh guvoh Hindistonni siz emas, shul o'g'lonlar albat zabt etg'ay

Sohibqironning vajohatini ko'rib, ayniqsa, uning so'nggi so'zlarini eshitgan amirlar birin-ketin o'rinlaridan turib avf tiladilar. Amir Temur ularning so'zini xotirjam eshitib dedi:

- Siz ila ne-ne jangu jadallarda bo'ldim. Siz menga, men esa sizga suyandim Har qancha yuragimni qon qildingiz, avf etdim. Butun boringg'iz, ertagacha o'ylang'iz

Ertasi davom etgan qurultoy ahli bir ovozda bo'lajak yurish rejasini ma'qulladilar. Dili ravshan tortgan Amir Temur qo'l ko'tarib, zafaru fath fотиhasini o'qidi.

Qurultoydan yarim oy o'tar-o'tmas, Sohibqiron boshchiligidagi ulkan qo'shin Qashqadaryo vohasini tark etib, Termizga yaqin yerda Jayhundan kechib, Xuroson hududiga o'tdi.

U butun yoz davomida Andarob degan joyda bo'ldi. Sakkiz yuzinchi yil zulhijja oyining boshida 1398 yilning avgustida Amir Temur Panjshir daryosi yoqalab Qobulga qarab yo'naldi. Shu terda unga bo'lajak yurishda omad tilagan Oltin O'rda elchilarini qabul qildi. Elchilar bir necha muddat o'tib qaytishga ruxsat so'ragandan keyin, ularning karvonini qo'riqlash uchun bir guruh askar ajratdi. U bu ishni elchilarni o'ylab emas, shu karvon bilan dorilmulkka qaytish lozim topilgan Saroymulkxonim bilan Shohruh mirzoning o'g'li, to'rt yashar nabirasi Muhammad Tarag'ay xavfsizligini ta'minlash uchun qilgan edi.

Bundan o'n yetti yil avval qo'lga kiritilgan Xuroson mulkining bu qismi hamisha notinch bo'lib kelgan. Hindiston yurishini maqsad qilgan Sohibqiron shu sababdan ham qo'shin ortini mustahkamlash niyatida Kobulni tark etib, Sulaymon tog'lari yaqinida yashagan afg'on qabilalari va isyonkor qora kiyimlilar siyohpo'shlar nomi bilan mashhur isyonchilarni tavbasiga tayantirish, o'zining ko'nglini tinchlantirish bilan mashg'ul bo'ldi. Qolaversa, bu tadbir Hind sultonini chalg'itishning yo'li ham edi. Go'yo o'zini Hindistonni zabt etish uchun emas, mana shu bebosh qabilalarni itoatga keltirish uchun kelgan qilib ko'rsatmoqchi bo'ldi.

U vaqt yetishi bilan o'ttiz ming askarga rahbar bo'lmish amirzoda Pirmuhammad Jahongirga Sulaymon tog'ini oshib, Sind daryosini to'xtamay kechib o'tib Mo'lton viloyatiga, amirzoda Muhammad Sulton bilan amirzoda Rustam boshchiligidagi o'ttiz minglik qo'shinga esa Sind daryosi yoqalab Kashmir tog'i etagidagi yo'ldan yurib Lohur viloyatiga bosqin qilishga farmon berdi. O'zi bo'lsa qo'shinning asosiy qismi g'ul bilan Badaxshon tomonga yo'naldi va tog' oshib Hindiston sarhadlariga bostirib kirdi. Hindiston yurishi haqida boshqa bir hikoyamizda batafsil to'xtalish niyatimiz borligi sabab, biz asosiy maqsadimiz sizga so'zlab bermiqchi afsonani keltirib chiqargan voqealarga o'tishni ma'qul ko'rdik.

Amir Temur, yuqorida aytganimizdek, qo'shin ortini mustahkamlash maqsadida afg'on qabilalari tomonidan vayron etilgan bir qator qal'alarni qayta tiklatgan va ularda o'z odamlarini qoldirgan edi. Mana shu qal'alarning biri Irob qal'asi edi. Pirmuhammad Jahongir Mo'ltonga yurishi oldidan o'ziga sodiqlik so'zini aytgan Lashkarshoh afg'onni mana shu qal'aning kutvoli qilib tayinlagandi. Amir Temur qo'shini Hindistonga qarab yo'lga chiqishidan foydalangan karkas deb atalgan afg'on qabilasining boshlig'i Muso afg'on kelib qal'ani qo'lga kiritdi va kutvol Lashkarshoh afg'onni qatl etdi. O'ldirilgan og'asining qasosini tilagan Malik Muhammad Sohibqiron huzuriga bosh urib bordi. Amir Temur uzoqni ko'zlab ish tutdi: go'yo bechora inining o'tinchiga quloq solmagan bo'lib, uni qamab qo'yishni buyurdi. So'ng Muso afg'onga huzuriga kelishni talab qilib yorliq yubordi. Muso afg'on kelgan chopardan qon o'chi talab qilib borgan Malik Muhammad qamoqqa tushganini eshitib, xotirjam tortdi. Ammo Amir Temur qo'shini qal'aga qarab kelayotganidan voqif bo'lgach, unga peshvoz chiqib, qal'ani peshkash qilishni ma'qul deb topdi. Ammo u o'z askarlaridan biriga Amir Temur qalb'aga kirishi bilan o'q uzib, uni halok etishni buyurgan edi. Ammo pastkash niyatiga etmadi. Uzilgan o'q xato ketdi. Muso afg'on qilmishiga yarasha jazolandi, u qatl etildi.

Aynan mana shu voqea yillar o'tib afsonaga asos bo'lganiga shak-shubha yo'q. Lashkarshoh afg'ondan avval qal'ada Pirmuhammad Jahongir turgani uchnmi, afsonada Amir Temur o'g'lining o'limi haqida gikoya qiladi. Nabiraning o'g'ilga aylanishi esa faqat afsonalarda emas, hatto tarixiy kitoblarda uchrab turadigan holdir. Qolaversa, Pirmuhammad Jahongir Amir Temurning kenja o'g'li Shohruh bilan deyarli tengqur edi. Endi navbat afsonaga..

II

Dunyoning to'rt tarafiga ko'z tikkan Sohibqiron Amir Temur qo'shini jangari afg'on qabilalari bilan bo'lgan og'ir jangu jadaldan so'ng daryo yoqasida qo'qqayub turgan ulkan qoya ustidagi qal'ani qo'lga kiritdi. Qal'a juda kichik, ammo baland devor bilan o'ralgani uchun g'oyatda kuchli istehkom edi. Shuning uchun ham qal'aning qo'lga kirishi qiyin bo'ldi. Aniqrog'i qiyin bo'lishi mumkin edi. Ammo kutilmaganda qal'a xiyonat tufayli uning qo'lga juda oson o'tdi.

Xiyonat qal'a jiybaxona boshlig'i tomonidan bo'ldi. U dastlab maktub qatib bog'langan yoy o'qini Sohibqiron askarlari tomon uchurib, tun yarimdan og'ganda mag'rib tomondagi darvozani ochajagini xabar qildi. Munshiy xatni unga o'qib berar ekan, hukmdor hali aftini ko'rmagan jiybaxonachidan qattiq nafratlandi. "Ko'rnamak", - deb o'yladi u munshiy xirgohdan chiqib ketgach. U uzoq o'yladi. Hurmdorlari bergan tuz haqini unutib, vafodorlik va sadoqatni bir chekkaga yig'ishtirib, uning oldiga ne-ne odamlar bosh urib kelmagan. Lekin u har safar bu xoinlarni la'natlagan. Tuz haqi va vafodorlikni unutib, xizmat vaqtida o'z sohibidan yuz o'girib uning qoshiga kelgan har bir yuzsizni o'ziga va saltanatiga eng yomon dushman deb bilgan.

Zero, ular o'z sohibiga vafodorlik qilmagach, unga qilarmidi?

Ammo Sohibqiron xiyonatdan foydalanishdan yuz o'girmas, undan ustalik bilan foydalanardi. Axir, qay bir sarkarda o'z jangchilarining bekordan-bekor qurbon bo'lishidan saqlaydigan yo'ldan foydalanishni istamaydi. Xiyonat inson yuragini qurt kabi

kemirgan fasoddan, mamlakatda loqaydlik tufayli yuzaga chiqqan parokandalikdan, xullas, ham ustki tanazzuldan tug'ilishini u yaxshi bilardi. Shu sababdan ham har lahza har bir sipohiy, har bir qo'shin boshlig'i, har bir amir boshi ustida uning qahri aylanib turishi zarurligini unutmas, ularni umid va qo'rquv o'rtasida tutishni lozim ko'rardi.

Agar jiybaxonachi xiyonatga yuz tutgan ekan, undan foydalanmog'i savob, illo uni bu harom yo'ldan qaytarishning iloji yo'q. Iloji o'lim.

Qal'a tongga yaqin g'arbiy darvozaning kutilmaganda ochilishi tufayli uning qo'lga o'tgach, qarorini farmonga aylantirib, qal'a qutvoli bilan jiybaxona boshlig'ini o'limga buyurdi.

Bir-ikki kun lashkarga dam berib bo'lgach, sohibqiron qal'ada o'g'li boshliq qo'shinni qoldirib, boshqa shaharlaru qal'alarni zabt etish qasdidan shitob bilan o'tlanib, yo'lga tushdi.

Yo'lga tushgan qo'shindagi askarlarning son-sanog'i yo'q edi. Ularning otlari ming farsangdan ortiq yo'l bossayam hali toliqmagan va shamoldek uchqur, qilichlari olmosday o'tkir, yuraklariga qo'rquv tushmagan edi. Qo'shin shunday shiddat bilan borardiki, go'yo saraton mahali qamishzorga tushgan o'tdek to'xtovsiz edilar. Boshlaridagi simobiy dubulg'alar kun tig'ida yalt-yult tovlanar ekan, o'sha zamonda yashagan muarrix ta'riflagandek, "qo'shin kejim, zirh va javshanlar ko'pligidan temir tog'i kabi edi, go'yo temir tog'i erib ketib, daryo bo'lib oqub borar, bu qoim yuz ming koinotni yutib yuboradigan ulkan nahangdek jilvagar edi".

Bu qo'shin o'tgan yo'llar changi hafta o'tmasdan to'xtamas, bu temir oqim to'xtab hordiq olgan yam-yashil o'langlarda qayta o't unmas. O't unishi uchun yomg'ir asrlar davomida otlar tuyog'idan ezilib o'lgan tuproqni yumshatishi, quyosh yuz yillar mobaynida bu taqir maydonlarga o'z mehrini tinmay sochmog'i kerak edi. O'lis tog'lar qoyalari ustida poda o'tlatib yurgan afg'on cho'ponlari biyobon o'rtasida to'satdan paydo bo'lgan simobrang daryoni ko'rib, Alloh taoloning irodasidan hayratlanib, tasannolar aytishardi. Mana shu ulkan qo'shin to'xtab Sind daryosi sohilida hordiq olayotgan paytda Amir Temurga kuni-kecha zabt etilgan qal'adan chopar kelganini aytdilar. "Kirsin!" dedi Sohibqiron daryodan urilgan salqin shabadadan ohista tebranib turgan xirgoh pardalariga tikilganicha. Amir Temur yugurib ichkariga kirgan choparni tanidi. U shahzoda o'g'li xizmatida yurgan uyo'g'lonlarning biri edi. Uyo'g'lon kira solib, tizza cho'kib va boshini egib, siniq ovozbilan so'zladi:

- Onhazrat, shum xabar keltirganim uchun boshimni oling.

Uning bu so'zini eshitgan Amir Temurning bir mo'yi ham qimirlamadi. U huzuriga kirgan sonsiz choparlardan bu so'zni necha marta eshitgan, sanasa, sanoqdan adashmog'i mumkin. Ko'pincha bu so'z bilan boshlangan xabarlar uning qulog'iga yetishga ham arzimmas bir gap bo'lib chiqar, Sohibqiron odamlarning vahimaga o'chligidan hayron qolardi. Birdan o'yiga: "Nahotki, o'g'limga bir gap bo'lgan bo'lsa?" degan gap keldi-da, sergak tortdi.

- Sening joning Allohnik, oldin so'yla, agar Alloh oldida javobgar bo'lsang, boshing shaksiz kesilg'ay. Agar menga nisbatan aybli bo'lsang, hukmni mashoyixlar ayturlar

- Avval bir qoshiq qonimdan keching, onhazrat, - dedi uyo'g'lon sapchadek kichik boshini ko'tarmay.

Amir Temurning g'azabi qaynadi. "Nima balo, bu sakbachcha, mening irodamni sinamoqchimi?"

Birdan daryodan esgan shabda yuziga urildi-yu, Allohning bu ne'matidan yana ko'ngligi xotirjamkik cho'kdi.

- Kechdim, gapir, - dedi horg'in tovush bilan Sohibqiron.

Chopar ortiq paysalasa, aytadigan gapi o'zi bilan rixlatga ketishini angladi-yu, boshini sal ko'tardi. Shunda ham hukmdorning yuziga qarashga jur'at qilolmay, gap boshladi:

- Ulug' Sohibqiron, siz qal'ani tark etgandan so'ng la'nati yog'iylar nogahon uni qamal ayladilar. Necha kun jang bo'ldi. Ammo kuchimiz ozlik, zahiramiz nosozlik qilib mag'lub bo'ldik. Yog'iylar qal'aga biz bilmagam yashirin yer osti yo'ldan kirib oldi.

Qal'aning qo'ldan ketmog'i ayon bo'lgach, bemonand shahzoda meni sizning huzuringizga jo'natdi. Necha o'limdan qolib, ming g'avg'o bilan qal'adan chiqishga muvaffaq bo'ldim.

- O'g'limga nima bo'ldi, u tirikmi? deb sekin so'radi Amir Temur. Uning ovozdagi sovuqdan choparning etlari jimirlab ketdi.

So'ngra zo'rg'a ovoz chiqardi:

- Bilmayman, Sohibqiron, bilmayman uning jag'lari titrardi, - Men qal'adan chiqish sa'y-harakatini qilayotganimda, jang jiybaxona oldida borayotgan, o'g'lingiz jangning o'rtasida edi.

Amir Temurning ichiga o't tushgandek bo'ldi. Sekin atrofida turgan ichkarilaru nombardorlarga razm soldi. Biror bir ko'z ochiqdan-ochiq unga tikilib turganini ko'rmadi. Ammo, hammaning yuzida tashvish alomati zohir edi. U bir dam o'ylarga botib turdi-da, sekin pichirladi:

- Hozirning o'zidayoq qo'shin yo'lga otlansin. Yog'iylar munosib jazolonsunlar. O'g'lim tirikmi, o'likmi topilsin.

Nazarida farmonini qo'shinga yetkazishga javobgar tovachi sust harakat qilayotgandek tuyuldi. Bir harakat bilan o'rnidan irgib b b turdi-yu, g'azab bilan baqirdi:

- Bo'g'ozmisan, onag'ar. Agar yana shunday paysallasang qorningni yorib, qoningni oqizganim bo'lsin.

Pak-pakana, qorindor tovachi xirgohdan o'qday otilib chiqdi. "Xudo bir asradi, xudo bir asradi!" degan o'y chopib borayotgan tovachining miyasini kemirardi.

Dam o'tmay temir tog' erib, ulkan oqinga aylandi va kechagina o'tilgan, hali chang-to'zoni bosilmagan yo'llardan ilondek buralib oqa boshladi. Endi bu qo'shinning shiddati yana ham jadal, navkarlar dilida qasos o'ti yonar, otlar qamchi zarbidan alamzada yo'rtib borar edilar. Temir oqim bir necha kundan so'ng dushman qo'lga o'tgan qal'ani uch tomondan o'rab oldi. To'rtinchi tomonda esa yuksak qorli tog'lardan tushib hali qo'lga o'rgatilmagan beasov toydek hapriqib, guvillab ulkan daryo oqib turardi.

Agar o'sha tog'lar tomonda poda o'tlatib yurgan o'sha afg'on cho'poni hozir qal'a tomonga ko'z tashlay olganida edi, ulkan biyobon qa'rida tug'ilgan noma'lum simobrang daryo ulkan qoyaga qal'aga urilib ikkiga bo'linib asrlar davomida oqib turgan o'zlariga tanish daryoga qo'shilayotganiga ko'zlari tushardi. Agar ular ertasi ham o'sha tomonga qaraganlarida edi, kechagi birdan paydo bo'lgan simobrang daryo yo'qligini, ulkan qoya atrofida esa ulkan qo'l paydo bo'lib qolganini ko'rgan bo'lardilar. Bu ko'l kechasi olov komiga aylanib, undan taralgan yog'du yuksak tog'larning qorli cho'qqilariga urilib, ularni nimqizil rangga bo'yaldi. Bu qal'adan yiroq-yiroqlardagi qishloqlarda va chaharlar aholisi olislardan kelayotgan yer zirillashiga vahima bilan quloq solishar, allaqanday noma'lum, shu sababdan qo'rqinchli halokatlardan darak beruvchi g'aroyib manzaraga yuksak tog' cho'qqilarining qori alvon rangga bo'yilib tovlanishini ko'rib dahshatga tushardilar.

Eng qo'rqinchlisi, noma'lumlik edi. Noma'lumlik ularni o'zlari asrlar davomida yashagan maskanlarini, molu mulklarini tashlab g'arq pishib yotgan tutlar hidi anqib turgan chorbog'lar oralab o'tgan yo'llar orqali bu vahimadan bexabar va aldamchi farog'at og'ushida uxlayotgan o'lkalarga ketishga, bu noma'lumlikdan yosh kelinchaklarning ko'ksida suti qurib, hali kindik yarasi bitmagan chaqaloqlar yig'isi otalarni yarim kechalari turib olisda tobora qizilashib tovlanayotgan tog'larga notinchlik bilan uzoq boqishga

majbur qilardi. Yer zirillashi to'xtagani bilan ularning yuragidagi zirillash battar avj olardi. Ular o'sha tuni bilan nimqizil rangda tovlangan tog'lar tomondan biror bir xabar kelarmikan deya ilonizli yo'llarga intiq boqib kutishar; ammo nomoz paytidagi kentlar ko'chasidek bu qadimiy yo'llarda biror kishining qorasi ko'rinmasdi. Noma'lumlik tomonga qarab borib, u yoqdan biror gap olib kelishga hech kim jur'at qilolmasdi. Undan ko'ra ular keng dashtda dushman lashkari bilan yuzma-yuz turib jang qilishga rozi edilar. Ammo dushman o'sha noma'lum tomonda edi.

O'sha noma'lumlik tarafda, kechalari nimqizil rangda tovlangan tog'lar tomondan oqib tushgan daryo yoqasidagi qal'ani Amir Temur qo'shini iskanjaga olgan edi. Sohibqiron qal'aning sharqiy darvozasi ro'parasida sarkob tiklashni buyurdi. U qal'aga taslim bo'lishni talab qilib nishon jo'natmadi. U sarko'b tiklanishini va sharq tomondan oqib kelayotgan temir oqimni mana shu sarkob poyida yig'ilishini ham kutib o'tirmadi. O'rtada beomon jang boshlandi. Amir Temur ham xudoning bir bandasi kabi, olisdagi qishloqlarda yashagan fuqarolarga o'xshab noma'lumlikdan qo'rqardi. Ammo u noma'lumlik qarshisida qo'l qovushtirib o'tirishni yoqirtmasdi. U har qanday jumboq yechilgandan keyingina yuragida farog'at topajagini yaxshi bilar; bu jumboq, bu noma'lumlik farzandning qismati uni qiynagan sayin, u mana shu noma'lumlikni yo'q etuvchi quroli qo'shinlarini jangga soldi. Ko'zlarida ham qasos olovi, ham o'g'il tashvishi baravar aks etgan Amir Temur tundayam askarlariga dam bermadi. Har yer-har yerda yoqib qo'yilgan gulxanlar yorug'ida qal'aning to'rt darvozasi yonida beomon jang davom etdi. Yugan-suvloqlarini chaynab, og'zi ko'piklangan bezovta otlarning qo'rqinchli kishnashi, kuragiga botgan yoy o'qi og'rishidan dunyoni buzib baqirayotgan jangchilar, palaxmonlar otgan toshlar gursillab devorlarga, darvozalarga urilishidan taralgan bo'g'iq tovushlar, guruh-guruh jangchilar goh oldinga, goh orqaga chopganlarida zilzila paytidagidek yerning silkinishlari orasida allaqachonlar tiklangan sarko'b ustidagi xirgoh yonida turgan Sohibqironning: "Bosing! Bosing!" degan hayqirigi!..

Jang avjiga chiqqan yarim tunda tinim bilmay yo'l bosib, kela solib jang boshlagan hukmdor ko'zining bir zumgagina yumilganini bilmay qoldi. Shu bir zum ichida u tuch ko'rdi.

Osmonu falakdan quyulgan kumish shu'la og'ushida bir ayol belanchak tebetardi. Belanchak iplari qayerga osilgani bilinmasdi. U ayolni tanidi u Tegina Mohimbegim, onasi edi. Ammo beshikda o'g'li yotardi "Ota dedi o'g'li jilmayib, - Ota" Birdan o'g'lining tovushini eshitdi. "Onajon!"

U birdan uyg'onib ketdi-yu, sarko'b poyida yotgan yarador jangchilardan birining bo'g'zidan chiqqan o'lim oldi nolasi uni uyg'otib yuborganini bilmadi. "O'g'lim!" shivirladi birdan dili yonib o'zidan-o'zi. Sohibqiron ko'zidan sixib chiqqan bir tomchi yoshda gulxan yorug'i aks etgandek bo'ldi. U o'sha zahoti ko'zlarini yengi bilan artib, hech kim sezmadimi, degandek atrofiga nazar tashladi. Hammaning xayoli jang maydonida edi. Faqat uning hamma yurishlarida qatnashgan qari munajjim osmonga bezovta tikilardi. Qariya Sohibqironning o'ziga tikilganini sezib, o'girildi. Amir Temur munajjimni yoniga chorlab, bezovtaligi sababini surishtirmoqchi bo'ldi. Ammo xayoli bo'lindi. Askarlari sarko'b qarshisidagi darvozaga o't qo'ygan edilar. Qoramoy sepilgan ulkan naqshkor darvoza o'tga mahtal turgandek lovillab yona boshlagandi. Olov pastdan tepaga jadal o'rlab, darvoza ustunlariga urilib ularni qarartirardi.

Ammo to'satdan havo buzilib, kuchli shamol qo'zg'aldi, bir-ikki tonchi tomgandek bo'ldi. Shuni o'zi kifoya bo'ldi-yu, gulxanlar o'chdi, yonayotgan darvoza ham omon qoldi. Biroq, bu jang shiddatini susaytirmadi, muhosara kuchaygandan kuchayar, har ikki tomon bir-birini ayashni xayoliga ham keltirmasdi.

Jang avjiga chiqqan sayin Amir Temurning g'azabi kuchayar, atrofida turgan nombardorlar sohibi taxtning qahrini ko'rib, nafaslarini ichlariga yutgan holda sukut saqlashardi. Faqat qal'a tarafdin kelayotgan suron bu sukutni eshitishga yo'l qo'ymasdi. Temir oqim qal'a devorlariga bo'ron paytida quturgan dengiz to'lqinlaridek borib urilar sada ketidan hazora, hazora ketidan qo'shin kelardi. Manjaniqlaru arradalar qal'a devorlarini buzish uchun tinmay ishlar, cho'moqlaru xarbalarning bir-biriga urilgandagi jaranglar to'xtamasdi.

Tong yaqinlashib, atrof yorisha boshlagan g'ira-shiralikda Amir Temur amri bilan yasovulboshi qodirandozlarni ishga soldi, ularning yoydan bexato o'q uzishlari tufayli shahrband ustidagilar tutdek to'kildilar.

Oxiri sabri tugagan Sohibqiron xirgoh ayvonidagi o'rnini tark etib, bu holdan vahima tushgan qurchilar o'rovida pastga qal'aga yaqinroq borishga, bu bilan askarlari ruhini ko'tarishga qaror qildi. U shiddat bilan sarko'bdan tushib borarkan. Zaxira ortilgan aravalarning birining yonida o'chib qolgan, ammo daryo tomondan esayotgan salqin shamoldan qip-qizarib tovlangan gulxan cho'g'lariga qo'llarini toblab, isinib turgan bir cholga ko'zi tushdi. U cholni sezmay o'tishi mumkin edi. Ammo shuncha shovqin-suron orasida cholning ming'irlab kuylagan qo'shig'i noxosdan uning diqqatini tortdi:

Voy, o'g'lima, voy o'g'lim,

Yigitlarning nobudi.

Ko'tarilmay qoldi-ya,

O'g'ilginam tobuti.

Moymananing yigiti,

Oyog'ida bor-buti.

Qo'ldan qo'lga o'tmadi

O'g'ilginam tobuti.

Qora yerda yotarsan,

Kimsa bilmas aslingni,

Do'stlaringni xor etding,

Kim oladi qasdingni.

Voy, o'g'lima, voy, o'g'lim,

Yigitlarning nobudi.

Qo'ldan-qo'lga o'tmadi

O'g'ilginam tobuti

Amir Temur cholni tanidi. U qal'ani dastlabki qo'lga olganda, o'z sohibi, o'z safdoshlariga xiyonat qilganligi tufayli o'limga buyurilgan qal'a jiybaxonasi boshlig'i bo'lmish yigitning otasi edi.

O'shandayam jang juda dahshatli bo'lgan bo'lsa-da, bugungichalik bo'lmagandi. Unda muxoliflar o'zaro ilk marta to'qnashayotganlari uchun hali bir-birlaridan qo'rqishmas, dillarda faqat: "Kimning qo'li baland kelarkan?" degan hadik bor edi, xolos. Ammo qilichlar bir-biriga urilgan ilk daf'adayoq bu hadik o'rtadan yo'qolib, yning o'rnini yog'iyga nisbatan g'azab va nafrat

egallagan edi. Tongga yaqin boshlangan jang kechgacha davom etdi va ertasi kuni quyosh endi qizarib chiqa boshlagan mahalda chol o'g'li jiybaxona boshlig'i xiyonati tufayli Turon hukmdorining g'alabasi bilan tugadi. Ammo g'alaba unga tatimadi.

Yuborilgan nishonidagi talabiga bo'ysunish o'rniga qarshilik ko'rsatgan qal'a kutvoli bilan unga qal'a darvozasini ochib bergan jiybaxona boshlig'ini qatl ettirdi. Yengilgan qo'shin askarlarini esa qatl maydoniga olib kelib, o'z boshliqlarining sharmandali o'limini ko'rishga majbur etdi. Qatldan so'ng bu askarlarni ozod qilib qo'yib yubordi.

Qatl boshlanishi oldidan asir askarlar turgan tomondan dod-faryod eshitildi. Amir Temur sukutni buzgan bu yoqinsiz baqir-chaqirni eshitib, "Nima gap?" degandek qurchilar boshlig'iga o'qraydi. Hukmdorning noroziligini payqagan qurchilar boshlig'i, devdek kelbatiga yarashmagan chaqqonlik bilan pastga otildi. Uning shunday og'ir gavdasi bilan chaqqon harakati o'rtasida bog'liqlik topolmagan hukmdor shovqin chiqqan tomonga tikildi. U mag'lub yog'iy askarlari ichidan qurchilar sudrab olib chiqqan cholni ko'rdi. Chol ikki qo'lini ombirdek qisib, maydon chetiga sudragan qurchiarga dastlab qarshilik ko'rsatishga urindi-yu, ammo dam o'tmay, nafasi o'chib, qo'l-oyog'i majolsiz shalvirab tushdi.

"U kim?" - deb so'radi Amir Temur qurchilar boshlig'i qaytib, o'z o'rnini egallagach. "Jiybaxona boshlig'ining otasi ekan", - dedi qurchiboshi. Sohibqiron birinchi marta kunda oldida qo'li bog'liq turgan, qal'ani xiyonat tufayli unga olib bergan jiybaxona boshlig'iga tikildi. U o'g'li tengi yigit edi.

Xuddi o'sha lahza tovachining ishorasi bilan qatl boshlanganidan xabar berib nog'oralarning gumbir-gumbiri boshlandi. Maydon o'rtasidagi kunda qo'yilgan supada qo'qqayib turgan jallod qiblaga qarab tilovat o'girdi. Botayotgan quyoshda uning yuzi qip-qizil tusda tovlanardi. Tilovatni tugatgan jallod o'rnidan turdi va kundaga birinchi bo'lib kutvol boshini qo'ydi. Ammo kutvol boshini kundadan olib, yana qad tiklashga urindi. Mushtumining zarbi bilan buqani o'ldirishga qodir zabardast jallod bir siltash bilan yana uning gavdasini bukib boshini kundaga qo'ydi, so'ng yuksakdagi xigoh peshayvonidagi taxtda ichkilaru nombardorlar qurshovida turgan hukmdorga tikildi. Aniqrog'i, tikilgandek bo'ldi, zero jallod boshini ko'tardi-yu, o'z sohibiga tik boqishga jur'at qilolmadi. Uning qo'lidagi oybolta ham qonga bo'yalmagan, ammo g'urub shu'lasini tushib qip-qizarib tovlanardi.

Endi buyog'i faqat Sohibqironning irodasiga, uning g'azabi yoki rahm-shafqatiga bog'liq edi. Ammo dunyoning to'rt tarafining zir-zir titratgan, G'arbu Sharq hukmdorlariga o'zining marhamatini ayamay, ularni farzandi qatoriga qo'yib, "o'g'illarim" deb murojaat qilishga ko'nikkan jahongir bu lahza nimalar haqida o'ylayotganini hech kim bilmasdi.

Kutvol ham, jiybaxona boshlig'i ham o'g'li tengi yigitlar edi. Ammo kutvol mardonalik bilan qal'ani saqlashga uringan bo'lsa, jiybaxona boshlig'i xiyonat bilan uni muxolifga ochib bergani ular o'rtasida bir ulug' jar hosil qilganini o'ylagan Sohibqiron dunyoning g'alati ishlarini anglashga urinardi. Mana, deyarli tengdosh yigitlar. Balki ular bir ko'chada o'ynab ulg'ayishgan jo'ralardir, balki qilich chopqilashni birga mashq qilishgan saboqdoshlardir. Ammo ular hozir bir-biriga dushman. Kutvol o'zini mag'rur tutar, o'zini dushmanga sotgan jiybaxonachiiga qayrilib ham qaramasdi. Jiybaxonachi bo'lsa, allaqachonlar tiriklik nishonasini bildirmay munkayib yotardi. O'z qilmishini anglab pushaymon bo'lganidan ajalni allaqachonlar bo'yniga olganidanmi yoki o'z xiyonati bois marhamat kutib, uning o'rnida o'lim topayotgani tufayli qo'rquvdanmi uning devor rangiga kirgan basharasi ma'nosiz, unda na g'azab, na iltijo namoyon edi.

Hukmdor o'lim oldida ham o'zini xo'rlashlariga qarshilik ko'rsatayotgan kutvolga qarab, ikkilangandek bo'ldi. Keyin birdan sergak tortib, o'g'liga ko'z qirini tashladi. U o'g'lining chehrasida ham ikkilanish alomatini sezdi-yu, qarori qat'iylashdi. "Ikkilanish, bu bo'lajak mag'lubiyatdir" - deb o'yladi Amir Temur. Agar u hozir ikkilanganini o'g'liga bildirib qo'ysa, o'g'li saltanat va harbning har bir ishida ikkilanishi mumkin. Bunga esa yo'l qo'yib bo'lmasdi. Unda saltanatda orom, dushmanlarda qo'rquv, do'stlarda sadoqat, o'g'lida sobitlik qolmaydi. Illo, podshoh bir tadbir qilishni oldindan qasd qildimi, har qanday sharoit va vaziyatga qaramay, o'sha ishda qattiq turmog'i, to bitirmaguncha undan qo'l tortmagani ma'qul. Agar bugun u ikkilansa ertaga o'g'li ham ikkilanadi, sobitligi sinadi, oqibatda mamlakat bo'linadi. Ikkilangan hukmdor baribir oxir-oqibat adashadi, so'ng ularga yaqin turganlar ham adashadilar.

U bir paytlar, endi saltanat izmi ilgiga o'tgan kunlarda piri yo'llagan maktubdagi muborak so'zlarni esladi: "Mamlakat kufr bilan turishi mumkin, lekin zulm bor yerda turolmaydi". Xo'sh, undan shafqat tilash o'rniga o'limni indamay kutayotgan kutvolni o'ldirish zulmimi, zulm emasmi?! "Zulm!" - deb o'ziga javob berdi Sohibqiron. Ammo yana shu narsa ma'lumki, kutvol yosh bo'lishiga qaramay, zulm yo'liga o'tgan. Sohibqiron qon to'kilishiga yo'l qo'ymaslik niyatida o'z nishonini yuborib taslim bo'lishni taklif qilganida, bu talabga rizolik bildirish haqida maslahat solgan ikki-uch yuzboshini mashvaratning o'zidayoq chopib tashlagan. La'nati jiybaxonachi, allaqachonlar ko'nglida xiyonat fitnasini boshlagan jiybaxona boshlig'i ham o'sha yuzboshilarga qilich peshlagan. Nodon kutvol xavf-xatarni unga oqilona maslahat bergan yuzboshilardan emas, mana shu yonida turib qilich peshlagan jiybaxonachidan kutish kerakligini bilmagan. Oqibatda o'rtada jang sodir bo'ldi, necha yuz askar bekordan-bekor qurbon bo'ldi. Bu zulmimi, zulm emasmi?! "Zulm!" - deb hukm chiqardi buyuk jahongir. Qolaversa, yomonlikka yaxshilik bilan javob qaytarish mumkinmi? U holda yaxshilikka nima bilan javob qaytarish lozim. Yo'q, yomonlikka adolat, yaxshilikka yaxshilik bilan javob qaytarmoq kerakdir. Aksincha bo'lsa, xatodir.

Amir Temur yana o'g'liga ko'z qirini tashladi. Uning yuzida hamon ikkilanish alomati zohirligini sezdi va o'g'li unga qayrilib bir nima deyishga hozirlanganini payqashi bilan ko'zini olib qochdi. Yo'q, o'g'li hozir nima demoqchiligini u eshitmasligi kerak. Zero, hozircha bu ikki iqlimni ichiga olgan cheksiz hududda va shu hududning markaziga aylangan yerda u o'tirgan makonda har bir narsa, har bir kimsaning taqdiri yolg'iz uning irodasiga, uning qaroriga bog'liq. Shunday ekan, kecha yolg'iz o'zi bilgan qaror, uni boshqalarning qulog'i eshitmagan bo'lsa-da, bugun amalga oshmog'i shart.

Sohibqiron yuzida bir daqiqa paydo bo'lib, o'sha lahza o'chgan ma'noni uqqan tovachi jallodga "Boshla!" degandek qo'l siltadi. O'sha lahza jallodning qizil damli oyboltasi kutvol boshi ustida yalt etdi-yu, kesilgan bosh kundadan supaga, supadan pastga dumalab ketdi. Navbat jiybaxona boshlig'iga yetdi. Yana jallod oyboltasini yerga tirab, bosh egib izn kutdi. Tovachi hukmdor yuziga tikildi. Ammo Amir Temur yuzida hukm ma'nosini ko'rmas, vujudi diqqatga aylandi.

Navbat jiybaxona boshlig'iga yetdi-yu, jahongir dastlab kutvolni boshidan judo etganiga o'kindi. Avval battol xoinni o'ldirish kerak edi. Illo, o'zini yog'iyga sotgan xiyonatkorning o'limini kutvol ko'rishi kerak edi. Jahongirning birdan g'azabi ko'pchib, tovachiga o'qraydi. Gap nimadaligini anglolmagan bechora tovachining tizzalari bo'shashib, rang-ro'yi ko'pkdek oqarib ketdi. Ha, kutvol bu la'natining o'limini ko'rishi shart edi Shart edi Nega avval shu narsani o'ylamadi. Bu kahza o'z ona yurti himnida turgan qal'ani unga olib bergan jiybaxona boshlig'i uning nazarida lunyodagi eng past, eng manfur kimsa edi.

O'limini kutib yuztuban yotgan jiybaxonachining tanasiga jon kirgandek bo'ldi. Kutvolning o'limidan so'ng tamom bo'lgan xoin hukmdor o'ylagan vaqtni pallas, deb Sohibqiron uni faqat qo'rqitish uchun kunda yoniga olib keltirganligiga, aslida qilgan ishi uchun albatta marhamat topajagiga ishona boshlagandi. U zo'rg'a ko'zlarini ochib hukmdorga boqdi. Majol topib undan imdod

tilamoqchi bo'ldi, ammo muzlab qolgan lablarini qanchalik ochishga urinmasin, ocholmadi, faqat qaqragan, qonga to'lgan bo'g'zidan nolaga o'zshash bir tovuch chiqdi. Keyin hukmdorning o'ziga qahr bilan nafratomuz qarab turganini arang ilg'adi-yu, murda nuqsi urgan basharasini yana yerga bosdi.

Amir Temur g'azab bilan tovachiga baqirdi:

- Mochag'ar, nimani kutypasan, boshlamaysanmi?

Tovachining ishorasi bilan jallod bir siltash bilan jiybaxona boshlig'ining majolsiz gavdasini yerdan ko'tardi-da, ikki bukdi va boshini kunda ustiga qo'ydi. O'sha zahoti mahkumning og'zidan ko'pik oqib tusha boshladi. Jiybaxona boshlig'ining boshi ham kundadan pastga dumalashi bilan hammaning qulog'i ko'nikib qolgan og'ir va qo'rqinchli sukunat og'ushida maydon chetida bog'liq turgan otlar yonida chalqancha yotgan cholning yuragidan otilib chiqqan mungli faryod yangradi. Ammo bu faryod egasiga hech kim jur'at etib qaray olmadi. Yolg'iz Amir Temur o'rnidan turib, qatl maydonini tark etayotgan odamlar osha cholga uzoq tikildi. "Zulm!" - deb o'yladi yana u. Shu o'y ongida yalt etgan zahotiyuq, shart orqasiga o'girildi. O'shandan buyon cholni uchratmagan edi

So'nib borayotgan gulxan cho'g'larini qo'lidagi shox bilan titayotgan cholga ko'z tashlab, bir lahzagina to'xtab qolgan sohibqiron qadamini tezlashtirdi. Ortidan cholning qo'shig'i yetib kelardi:

Voy, o'g'lima, voy o'g'lim,

Yigitlarning nobudi.

Qo'ldan qo'lga o'tmadi

O'g'ilginam tobuti

"Chol esdan og'gan!" - deb o'yladi Amir Temur, ammo oldida durbosh ko'tarib borayotgan qurchi "Voh" - deya yuztuban yiqilganini ko'rdi-yu, o'sha zahoti cholni unutdi. Qal'a tomondan uchib kelgan to'qmor uchi qurchining ko'ksini techib, kuragidan chiqib turardi. Jahongirning xavfsizligi uchun javobgar ichkilar tezda uni turalar bikan to'sib olishdi.

Tuni bilan davom etgan jang tong yorishgach, battar avj oldi. Kechasi qo'zg'algan shamol va bir-ikki tomchilab o'tgan yomg'ir tinib, osmon shunday yorqirar ediki, bamisoli artilgan shishadek beg'ubor edi. Osmonda bir hovuch bulut gam ko'rinmasdi. Yoz quyoshi shunday mehr bilan odamlarga, chehcaklarga, dala-yu dashtlarga, yuksak tog'larga o'z nurini sochardiki, bo'layotgan voqealar o'ngda emas, tushda ko'rinayotgandek tuyulardi. Ammo har ikki tarafning jangchilari buni sezishmas, ularning ko'zi bir-birlaridan uzilmas, qo'llaridagi qilichu zulinlar tovushi, ko'laridagi g'azab, dillaridagi qahr g'ubori ham osmonni, ham quyoshni to'sib olgan edi. Toliqqan otlarning ham, odamlarning ham o'ngi tushga aylangan. Ular butun dunyoni unutgan, go'yo yolg'iz o'limgina ularga hordiq olish uchun imkon beradigandek. Tuni bilan sovutlar va dubulg'alar aks etgan oy nuri so'nib, quyoshdan tushgan shuur qip-qizarib oqayotgan daryoda tovlana boshladi. Uning suviga qon qo'shildi. U qal'a turgan qoyadan oqib tushib, olis tog'lar tarafdin dalalarni yashnatish, odamlar, gullar, bulbullar chanqog'ini qondirish uchun oqib tushayotgan daryoga borib quyilar, ko'm-ko'k daryo bir-ikki farsang davomida bu qonni hazm etolmay qiynalar va oxiri qon rangini ichiga yutib, yana o'zining azaliy yo'lidan olg'a talpinardi.

O'lim topgan jangchilar qiynalmay jon berishar, o'lim ularga farog'atli uyqu bo'lib tuyular, ular "o'layapman" deb emas, "uyqu bosyapti", - degan xayolda ko'z yumishardi. Ochiq qolgan ko'zlarda tip-tiniq osmon bilan bab-baravar ko'pik sochayotgan otlar, qilich peshlagan suvoriylar, har ikki tomondan uchib kelayotgan novaklaru nayzalar aks etardi. Bu urush chizgan surat edi. Tongdan o'tib qal'adagilarning zaiflashgani sezildi. Zero, ular o'zlari uchun o'limdan boshqa yo'l yo'qligini anglab, matonat bilan jang qilishar, biroq, erigan Temur tog'i oqimi shiddat bilan to'xtashni bilmay, qal'a devorlariga urilar, har urilganda yana ham balandlashardi. Oxiri bu oqim devorlardan oshib, qal'a ichini to'ldirdi.

Jang tugadi. Amir Temurga dushman qo'shinlari butunlay tor-mor qilinganini aytishdi. Sohibqiron bu xabarni eshitar ekan, boshqa narsani o'ylardi. U benoqat edi. U o'zi kutgan gapni eshitishni intiq kutar, ammo o'zi ochiqdan-ochiq so'rashga yuragi betlamasdi. "Demak, o'g'lim" Amir Temur ko'ksi zirqirab og'ridi. U qurchilar boshlig'iga tikilib: "O'g'limni toping!" deb buyurdi. Ammo qidirishlar bekor ketdi. O'g'lining na tirigi, na o'ligi topildi. Amir Temur bu haqda xabar bergan yaqinlariga darg'azab tikilar, ularni qayta-qayta qidirishga majbur qilardi.

Jahongir o'g'lini jasur va o'ktam qilib tarbiyalagan edi. Qilich tutgan qo'li baquvvat bo'lsin deb kecha-kunduz mashq qildirdi, yuragi qo'rquvni bilmasin deb sher yuragini yedirdi, farosatli bo'lsin deb kitobga oshna qildi. Yigirmaga chiqqan o'g'li o'n yillab sohibqiron yurishlarida qatnashgan, qilich chopqilashda chiniqqan tajribali jangchilar bahodirlar bilan bir safda turish huquqiga ega bo'ldi.

Amir Temur ichida farzandini qanchalik suymasin, haligacha uning boshini silab erkalamagan. Erkalash dilni buzadi deb hisoblardi. O'g'li ham shu paytgacha otasiga biror marta kulib boqmagan, hamisha ko'zlarida olov chaqnaq turardi. Bu olov o'sha jang ko'rgan bahodirlar ko'zlaridagi olovdek sovuq porlamasdi. Bu olov o'tli va yosh edi. Nahotki shunday o'g'li dushman qo'lida xor bo'lgan bo'lsa? Nahotki?! Yo'q, u o'zini xor qilishlariga yo'l qo'ymaydi. U yog'iy qo'lida xor bo'lishdan o'limni afzal ko'radigan yigit. Zero u o'g'lini qal'ada qoldirib ketar ekan, xayrlashish oldidan, shunday degandi: "Saltanatga da'vogarchilik qilgan har bir kishi saltanat sha'ni va martabasiga loyiq ish tutishi zarur. Mudom yodingda bo'lsinkim, bu yo'lda jangga kirib yo zafar quchib g'olib bo'lg'aysan, yo o'ldirilg'aysan. O'limini bo'yniga olgan kishigina bu yo'ldan yurmog'i mumkin".

Amir Temur rahmatli otasi, barloslarning ulug' amirlaridan biri bo'lmish Muhammad Tarag'ay uni qanday tarbiyalagan bo'lsa o'g'lini o'sha ruhda: beshafqatlik, mardlik va farosatlik, faqat shundan keyingina oqibatlik ruhida voyaga yetkazdi. Oqibat Oqibat, otasining nazarida, yolg'iz mehr-shafqatdan, shu bilan birga dilovarligu qattiqqo'llikdan tug'ilmog'i darkor. U oqibatning inkori bo'lmish xiyonatni yomon ko'rardi. Qo'rquqlikni kechirsa kechirar. Ammo xiyonatchiga rahmdillik qilishni o'ylamas, hatto bunday qilishni gunoh deb bilardi. Agar Amir Temur dunyoning to'rt tomonidagi eng boy o'lkalarni zabt etib, ularning podshohlarini o'ziga tobe etgan bo'lsa, bu sharafiga shu dilovarligi va oqibatdorligi, xiyonatga yo'l qo'ymagani sababli erishdi.

Amir Temur o'g'lida uch hislat mujassam bo'lishini istardi. Eng avvalo, insonparvarlik, so'ng tejamkorlik va nihoyt bosiqlik. Insonparvar odamgina dovyurak bo'lmog'i mumkin. Tejamkor bo'lgan odamgina saxiy bo'lishi mumkin. Bosiq odamgina hukmdor bo'lishi mumkin. Kimki jasur bo'lsa-yu, insonparvar bo'lmasa, tejamkor bo'lmasa-yu, saxiylik qilsa, dono bo'lsa-yu bosiqlik qilmasa, unday odam o'zi bosh-qosh ishniyoz, o'ziniyam halok etadi. Kimki, dushmani bilan olishgandayam insonparvarlikni unutmasa, u albatta yengadi. Alloh taolo hamisha unga madad beradi, insonparvarlik unga panoh bo'ladi.

U o'g'luga mamlakat adolat, urush esa dilovarlik va ayyorlik bilan boshqarilishini, mamlakatda ta'qiq qancha ko'p bo'lsa, avom shuncha qashshoqlanishi mamkinligi, illo erkinlik va adolat bo'lsa avom, demak mamlakat boy bo'lishini, qonun va buyruqlar

qanchalik ko'paysa, adolatsizlik, o'g'rilik va bebochlik shunchalar ko'payishi mumkinligini uqtirdi. "O'g'lim, - deb aytardi rahmatlik otasi, - uzoqni ko'rolmagan hukmdor yaqinidagi balolarga giriftor bo'ladi. Ammo yaqinni ko'rib ish tutgan hukmdor ham xato yo'ldadir". Amir Temur otasining bu gapini o'g'liga aytar ekan, o'zidan qo'shib ushbuni uqtirgan edi: Podshohlar hulqi bamisoli shamol, avomniki maysadir. Shamol qay tarafga essa, maysa ham o'sha tomonga egiladi. Ammo podshoh hech qachon o'z qudratining asosi mana sju avom ekanini unutmazligi kerak.

Amir Temur tutab yonayotgan, vayrona qal'aga kirmay daryoga yaqin yalanglikda chodir tiktirdi. Sohibqiron o'zining oddiq jangchilari libosidan deyarli farq qilmaydigan jangovar libosida, Damashqni olganda qo'lga kiritgan oltin chiroqdan osilgan shohchodirda kunduz bo'rqli boshini eggan ko'yi o'g'lidan darak kutardi. U kamdan-kam yolg'iz qolar, shu boisdan har gal shu ahvolga tushganda dilini allaqanday anglab bo'lmas og'riq qisa boshlardi. Hozir ham shu og'riq uyg'ondi-yu, sohibqiron chuqur oh tortdi. U og'riq sababini bilmaz, bu esa og'riqni yo'qotish chorasini topishga imkon bermasdi. Tuni bilan kechgan jang tufayli uyqudan, hordiqdan qolgan jahongir ongida quyuq va horg'in bir zulmat paydo bo'lgan, og'riq esa mana chu zulmot ichida yonib turgan chiroqdek pirpirab, goh tovlanib turardi. To'satdan tashqarida shovqin-suron ko'tarildi-yu, sergak tortdi. Ammo o'zini tutib, bu shovqin-suronlardan xayolan uzoqlashish uchun ko'zini yumdi. O'cha zahoti kechagi tushi o'ngida yalt etib namoyon bo'ldi. Kumush shu'la og'ushida belanchak chayqalardi. Bu safar onasi yo'q edi. Belanchak ham bo'm-bo'sh edi. "O'g'lim, o'g'lonim" deya pichirladi Amir Temur. Ammo tashqaridagi shovqin tobora unga yaqinlashib kelar, ortiq undan qochib bo'lmasdi. Shu payt shoshilib ichlariga nombardorlardan biri kirdi. Uning yuzida qo'rquv bor edi. U gapni qanday boshlahni bilmay Sohibqiron qarshishiga kelib. Tiz cho'kdi. Amir Temur nega nombardorlaru amirlar har galgidek rasm-rusmga binoan o'z munosabatlaridan kelib chiqqan tartibda kirib kelmaganlari haqida o'yladi-yu, huzuridagi nombardor ko'pchilik aytishga qo'rqqan gapni unga yetkazishni bo'yniga olib kirganini angladi.

- So'yla, - dedi sohibqiron.

- Onhazrat, - dedi nombardor, - bir qoshiq qonimdan kechsangiz

- Kechdim, so'yla, - dedi Amir Temur.

- Onhazrat, o'g'lingizning na tirigi, na o'ligi topildi. Qal'ani elakdan o'tkazdik, ammo - nombardor jim qildi. O'rtada jimlik cho'kdi. Bu jimlik cho'zilgan sayin nombardorning qo'rquvi oshib borar, bu qo'rquv yuragidan qon tomirlari orqali vujudiga tarqalib, a'zoi-badanini shol etganday bo'lardi.

- Shovqin-suronning sababi nedir? dedi boshini ko'tarmay Amir Temur.

- Qo'rquv daryosiga cho'kib borayotgan nombardor birdan hushyor tortib, bor irodasini yig'ib, taqdir in'om qilgan xasga yopishdi:

- Qatl etilgan jiybaxona boshlig'ining otasi sizning huzuringizga kiraman deb shovqin ko'tardi. Qurchilar uni qo'l-oyog'ini bog'lab, daryoga tashlamoqchi bo'ldilaru bu ishni ixtiyoringizsiz qilishga jur'at topolmay to'xtadilar.

"Mana kim o'g'limga nima bo'ganini menga aytib beradi?"- degan nogahoniy o'ydan o'rnidan turib ketgan Amir Temurning vajohatini ko'rib nombardor hayot bilan vidolashish muddati yetganini tushundi. Ammo Sohibqiron unga yaqinlashib, yoqasidan ushlab dast ko'tardi-yu, qahrli ko'zlarini tikib, baqirdi:

- Tezroq cholni huzurimga olib kiring! Boyagina qo'rquvdan qo'l-oyog'i bo'shashgan nombardor hukmdor yoqasini bo'shatishi bilan shohchodirdan o'qday otilib chiqdi. Zum o'tmay, cholni olib kirdilar. Chol hozirgina arqon siquvidan bo'shagan qo'llarini uqalab, qarshisida o'tirgan Sohibqironga, ko'zlarini yashirmay, ochiqdan-ochiq razm solardi. Ular bir-biriga uzoq tikildilar.

Allaqachon o'z o'rinlarini egallagan nombardorlaru amirlar "bu yog'i nima bo'larkin?" deganday voqealar davomini kutardilar.

- So'yla, kimsan? deb birinchi og'iz ochdi nihoyat Amir Temur.

- Bandaman, - dedi chol unga tik boqqancha.

- Kimning bandasi? deb so'radi yana Amir Temur.

- Hukmdorimning, - dedi chol.

- Hukmdoring kim?

- Alloh taolo! dedi chol.

Amir Temur cholning javobiga ichida tahsin o'qidi. Bir lahzalik bu savol-javob uni ancha tinchlantirgan edi.

- Ey Alloh bandasi, - deya gap boshladi yana Amir Temur, - mening kimligimni bilasanmi?

- Bilaman. Sen ham Alloh bandasisan! dedi chol.

- Inshoollo, xudoning bandasi Amir Temurman, - dedi Sohibqiron.

- Amir Temurligingni yaxshi bilaman. Atrofdagilarning butun vujudi quloqqa aylanib, hukmdor bilan chol musohabasini tinglashardi.

- Allohning mo'jizasi, Xudovandi karimning marhamatiga erishgan Amir Temurman, - dedi sohibqiron har bir so'ziga alohida urg'u berib.

- Har bir bandaning dunyoga kelishining o'zi Alloh mo'jizasi, Xudovandi karimning marhamatidir, - dedi chol.

Amir Temur "rost aytding" degandek bosh silkib, cholning so'zini ma'qulladi. Ammo o'sha zahoti yodiga o'g'li tushdi-yu, lablari mahkam qisildi.

- O'g'limga nima bo'lganini bilasanmi? deb sekin so'radi Sohibqiron. Ammo uning ovozi sukunat quchgan shohchodirda o'tirgan hamma eshitdi.

- Kecha qal'ada bir yigitni qatl etdilar. Uning ko'z-qoshi senikiga o'xshardi. O'sha yigit o'g'lingvi? dedi chol savolga savol bilan.

- Sen aytgan yigit o'g'limmi, o'g'lim emasmi, men hali bilmayman. U tirikmi, o'likmi, bundan ham bexabarman, - dedi Amir Temur.

- Yigit taxminan yigirma yoshda edi, - dedi chol.

- Ha, o'g'lim yigirmaga chiqqan edi, - dedi Sohibqiron.

- Uni sening kelishing arafasida tongda qatl etishdi, - dedi chol.

- O'sha yigitni qanday o'ldirishdi, so'ylab ber, - dedi Amir Temur.

- Uni qal'a o'rtasidagi maydonda qatl etishdi. O'sha sen mening o'g'limni qatl etgan supada - Chol bu gapni aytib to'xtadi. Amir Temur birdan yolg'izlikda qiynab, ko'pchilik orasida uni tark etadigan og'riq yana dilida uyg'onganini sezdi. Bu safar og'riq har safargidan kuchliroq edi. U bor irodasini to'plab, dilidagi azob yuzida zohir bo'lmaslik yo'lini tutdi. Choldan boshqa biror kishi jahonni qo'rquvda tutgan inson dilida qanday azob uyg'onganligini sezmedi.

«Б»Tong mahali edi, - deb nihoyat gapini davom etdi chol. Mashriqdan chiqqan quyosh charaqlab tursa-da, hali mag'rib tomondagi oy botib ulgurmagani edi.

- Uni qanday o'ldirdilar? deya toqatsizlandi Amir Temur.

This is not registered version of TotalDocConverter

- Amirning qo'lini yengasizmi chopdilar.

- Ingradimi? deb so'radi Amir Temur.

- Yo'q, oh degan tovush ham chiqarmadi.

- Mening o'g'lim ekan! Dedi hayajonlangan Amir Temur.

- Keyinkeyin chap qo'lini chopdilar, - dedi chol.

- Ingradimi?

- Yo'q, miq etmay chidadi.

- Mening o'g'lim ekan! dedi Amir Temur.

- So'ng yigitning o'ng oyog'ini chopdilar, - dedi chol, o'sha dahshatli qatl manzarasini ko'z o'ngiga keltirish niyatida ko'zini yumganicha.

- Ingradimi?

- Yo'q. Chidadi, ko'zudan bir tomchi yosh, bo'g'zidan bir un ham chiqmadi.

- Mening o'g'lim ekan u! dedi Amir Temur.

- Keyin bechoraning chap oyog'ini chopdilar, - deb hikoyasini davom etdi chol hamon ko'zini ochmay.

- Ingradimi? deb so'radi sohibqiron.

- Yo'q ingramadi.

- Mening o'g'lim ekan o'sha yigit! Mening o'g'lim! dedi Amir Temur ko'zidagi alam o'rnini g'urur egallab. Keyinchi, keyin?..

- Keyinmi?.. dedi chol mahzun ko'zlarini ochib, sohibqironga tikilar ekan, - keyin yigitning ko'ksini tars yordilar-da, yuragini uzib oldilar!

- Ingradimi? dedi Amir Temur.

- Yo'q, ingramadi. Faqat - cholning tovushi hayajondan bo'g'ilgandek bo'ldi. Faqat yuragini uzib olganlari bilan, "Oh!" deb yubordi, - chol ko'zlaridan oqqan yoshlarni gulxan qoraytirgan yengi bilan artar ekan.

- Yo'q, u mening o'g'lim emas ekan! deb yubordi cholning so'nggi so'zini eshitib o'rnidan turib ketgan Amir Temur.

Davradagilar Sohibqiron so'zini eshitib, bir qalqib ketdilar. Amir Temur ularning har birining ko'ziga tikilmoqchi bo'lgandek, davradagilarga bir boshdan tikildi va o'ziga boqib turgan cholga navbat yetganda yana takrorkadi:

- Yo'q, u yigit mening o'g'lim emas! - Shu gapni aytishi bilan sohibqironning ko'z o'ngini bir zum kumush yog'du to'sdi. Kumush yog'du aro chayqalgan belanchakni ko'rdi. Biroq, belanchak bo'm-bo'sh edi. "O'g'lim!" deya tovushsiz o'rtandi jahongir Sohibqiron qal'ani buzib tashlashni, cholga bo'lsa nima tilasa o'shani berib, o'zi xohlagan manziliga yetkazib qo'yishni buyurdi. O'sha zahoti uning amri bajo keltirildi. Temir tog'i erib, yana qal'a tomonga oqdi va bir pasda qal'adan nom-nishon qolmadi. Ertasi kuni bu simobiy oqim daryo yoqalab mag'rib tomonga oqdi. Nima'lumlikdan sarosimada qolib oromni unutgan olisdagi shaharu qishloqlar bu temir oqim ularning qay birlari tomon burilishini bilmay, vahima bilan ko'tardilar. Noma'lumlik sarhadi kamaygan sayin bu temir oqim ularga shunchalik yaqinroq kelardi. Bu temir oqim chetlab o'tgan qishloqlaru kentlarda bir pasda talvasa o'rnini farog'at, qo'rquv o'rnini xotirjamlik egallardi. Kelinchaklar yig'ishtirilgan belanchaklarini yana daraxtga ilardilar, yana alla aytib bolalarini uxlatib, dalaga hosil yig'ish bilan ovora erlari uchun ovqat tayyorlashga urinishar, ayrim uddaburonlari shu orada o'sma ezib, qoshlariga surish uchun ham vat topardilar.

Chol esa Sohibqironidan hech nima so'ramadi. U devorlari buzilib, yer bilan tekislangan qal'a atrofini tark etmadi. Bir necha kundan so'ng Amir Temur to'satdan cholni eslab, surishtirdi. Unga cholning qal'a yonida qolganini aytdilar. Sohibqiron qo'shindan bir guruh ajratib, cholni o'z huzurifa olib kelishlarini buyurdi. Guruh bir necha kun yo'l bosib, manzilga yetib keldilaru chor-atrofini qidirib cholni topolmadilar. Jangchilar chol daryo sohilida yangi paydo bo'lgan qabrda ko'milganidan bexabar edilar. Uni ko'migan podachilar esa sharqdagi tog' qoyalaridan pastga olib tushgan podalarini haydab allaqachonlar olislab ketgan, ular cholning Amir Temur va uning o'g'li haqidagi mahzun hikoyasini allaqachonlar afsona qilib aytib borardilar

Afsona mana shu yerda yakunlanadi.

Vassalom.

1990